

Отримано: 20 листопада 2019 р.

Прорецензовано: 01 грудня 2019 р.

Прийнято до друку: 06 грудня 2019 р.

e-mail: olenakuzmak@rambler.ru

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-15(43)-99-103

Кузьмак О. М. Теоретична концептуалізація ризикології у банківській діяльності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, грудень 2019. № 15(43). С. 99–103.

УДК: 336.7

JEL-класифікація: D 81

Кузьмак Олена Миколаївна,*доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Луцький національний технічний університет*

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РИЗИКОЛОГІЇ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено трактування сутності банківських ризиків, головним моментом запропонованої дефініції є врахування внутрішніх і зовнішніх чинників, що у подальшому дає змогу зосередитися на визначенні особливостей їхнього вияву та відповідних методах управління і засобах мінімізації. Виокремлено випадки формування ризиків, спричинених банками. Досліджено та класифіковано чинники, що спричинили виникнення банківських ризиків.

Ключові слова: ризик, банківський ризик, чинники, що спричинили виникнення банківських ризиків, управління ризиками, ризик-менеджмент.

Кузьмак Елена Николаевна,*доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования,
Луцкий национальный технический университет*

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ РИСКОВ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье исследовано определения сущности банковских рисков, главным аспектом предложенного определения является учет внутренних и внешних факторов, что в дальнейшем позволяет сосредоточиться на определении особенностей их проявления и соответствующих методов управления и средствах минимизации. Выделены случаи формирования рисков, вызванных самими банками. Исследованы и классифицированы факторы, которые повлекли возникновение банковских рисков.

Ключевые слова: риск, банковский риск, факторы, повлекшие возникновение банковских рисков, управление рисками, риск-менеджмент.

Elena Kuzmak,*Doctor of Economics, Professor, Department of Finance, Banking and Insurance, Lutsk National Technical University*

THEORETICAL CONCEPTUALIZATION OF RISK STUDY IN BANKING ACTIVITIES

The importance of banking risks impact on the stability and effectiveness of banking institutions determines the objective need for their assessment, management and minimization, which significantly increases the relevance of scientific research on the formation of risk in the banking sector. Theoretical and methodological developments in the field of banking environment risks indicate the presence of many unresolved issues, which confirms the lack of a unified, generally accepted approach to defining the conceptual bases of risk management in the banking sector, and above all the nature and types of the most typical risks. The article deals with the interpretation of the nature of banking risks, the main point of the proposed definition is the consideration of internal and external factors, which subsequently allows to focus on determining the features of their expression and appropriate management methods and means of minimization. There are three cases of risks formation caused by banks. We have investigated and classified the factors that have caused the banking risks. We have classified the factors of banking risks by the levels of their formation, that is, in the first place we have divided the factors of the banking risks occurrence into macroeconomic and microeconomic ones. The practical application of this approach to the systematization of banking risks factors in the theory and practice of banking activities contribute to the anticipating the appearance of adverse effects and significantly increase the efficiency of monitoring and risk management. This will contribute to the development of further studies to determine their peculiarities and factors of the banking system.

Key words: risk, banking risk, factors that caused the emergence of banking risks, risk management.

Постановка проблеми. Вагомість впливу банківських ризиків на стабільність і результативність функціонування банківських установ зумовлює об'єктивну необхідність у їхньому оцінюванні, управлінні та мінімізації, що значно підвищує актуальність наукових досліджень питань формування ризикології в

банківській сфері. Вирішення цієї проблеми базується на інституційних засадах загальної теорії ризику, наукова парадигма якої сформована на результатах глибоких і всебічних теоретичних досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень. Окремі аспекти проблеми теоретичного плану ризикології в банківській діяльності висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема І. Ю. Івченко, О. Кириченка, Л. О. Примостки, В. В. Вітлінського та ін. Згадані науковці внесли великий вклад у розробку теоретичних та практичних аспектів дослідження банківських ризиків.

Мета і завдання дослідження. Теоретичні і методологічні розробки в галузі ризиків банківського середовища вказує на наявність багатьох невирішених питань, що підтверджує відсутність єдиного, загальноприйнятого підходу до визначення концептуальних основ ризикології у банківській сфері, насамперед, суті та видів найбільш характерних для неї ризиків. Зазначена проблема зумовлена багатьма причинами. По-перше, в Україні не достатньо фундаментальних теоретичних досліджень у банківській сфері, що пов'язано із порівняно короткотривалим періодом функціонування банківської системи та постійним її реформуванням. По-друге, розвиток концептуальних засад ризикології в банківській сфері не обмежується лише інституційними аспектами банківської проблематики, а враховує їхній взаємозв'язок із загальними основами цієї науки. В Україні поки не сформовано єдиний теоретичний і методологічний інструментарій для проведення досліджень, не визначено діапазону предметної сфери застосування теорії й практики управління ризиками.

Виклад основного матеріалу. Ще донедавна проблемам банківського ризику не приділяли достатньо уваги. Адже протягом майже шістдесятилітнього періоду банки в своїй діяльності не відчували значних ризиків. Це було пов'язано з тим, що починаючи з 1930-х рр. банківська система була у державній власності та працювала в основному з державними підприємствами та організаціями [1, с. 7]. На сьогодні все-таки не існує однозначного визначення банківського ризику, що своєю чергою ускладнює розробку єдиних правил і норм управління ними. Так, в економічній енциклопедії банківські ризики визначаються як «загроза втрат, пов'язана із специфікою банківських операцій, які здійснюють кредитні установи» [2, с. 218]. І. Івченко розуміє «під банківським ризиком загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи одержання додаткових витрат у результаті здійснення фінансових операцій» [3, с. 60]. У. Владичин банківський ризик трактує як «ймовірність виникнення непередбачених втрат банком частини ресурсів, очікуваного прибутку, погіршення ліквідності, недоодержання доходів або створення додаткових видатків у зв'язку з випадковим виникненням подій, пов'язаних із внутрішніми і зовнішніми чинниками, які мають негативний вплив на фінансово-господарську діяльність банків» [4, с. 355]. Тобто з визначень стає зрозуміло, що автори банківський ризик визначають лише з негативної сторони, що, на нашу думку, є досить вузьким та однобічним, адже, як вже говорилося вище, у результаті ризикової ситуації може бути і позитивний ефект.

О. Кириченко зазначає, що «ризик – це специфічна риса процесу реалізації банківського товару: проблема на час, на строк права володіння й використання частини кредитного фонду та інфраструктурних послуг, необхідних для ефективного використання цієї частини» [5, с. 416]. На нашу думку, це визначення також повною мірою не розкриває сутності поняття «банківський ризик», адже не зрозуміло, чому саме ризик пов'язується лише з реалізацією банківського товару, чому акцентується на кредитному фонді, адже, крім ризику, притаманного кредитним операціям, існує величезна кількість інших ризиків, які є у всіх банківських операціях, зокрема зовнішніх ризиків, які також впливають на діяльність банківських установ.

Національний банк України подає таке трактування: «ризик (з точки зору банку) – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів [6]. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей)» [6]. Варто зауважити, що в Законі України «Про банки та банківську діяльність», у Законі України «Про Національний банк України» немає трактування сутності поняття «банківський ризик», але водночас постійно згадуються ризики, які притаманні банківській діяльності. Так, на нашу думку, банківський ризик – це невизначеність щодо здійснення тієї чи тієї події, пов'язаної з внутрішніми і зовнішніми чинниками, у результаті якої можливі небажані наслідки для діяльності банківської установи у разі невдачі, нульовий результат або можливий позитивний фінансовий результат у разі раціонального управління.

Запропоноване визначення трактує сутнісну складову дефініції та виокремлює можливості виявлення різних напрямів поширення ризиків. Головним моментом запропонованого визначення є врахування внутрішніх і зовнішніх чинників, що у подальшому дає змогу зосередитися на визначенні особливостей їхнього вияву та відповідних методах управління і засобах мінімізації. Отже, на наш погляд, у банківській діяльності йдеться не про те, щоб взагалі уникнути ризику, а головне завдання полягатиме в раціональ-

ному управлінні банківськими ризиками, у тому, щоб якомога правильніше та адекватніше оцінювати структуру і міру ризику, здійснюючи ту чи ту операцію.

Більшість учених концентрує свою увагу на ризиках, які впливають на банківські установи та стан їх кредитних ресурсів, грошових потоків, клієнтської бази, матеріально-технічного забезпечення та інші показники діяльності. Але банки і самі можуть створювати ризики. Так, існують різні ситуації, коли саме банк є джерелом і причиною зміни результатів різних процесів, у яких беруть участь вже не кредитні організації, а пов'язані з ними інші організаційні структури та контрагенти. Банки є елементами різних ієрархічних систем. Вони входять до економічної, фінансової та кредитної системи. Водночас банки є не лише носіями ризиків, але і можуть створювати агресивні впливи на зовнішнє середовище. Специфіка діяльності, цілі, завдання та інтереси організаційних структур кожного з перерахованих вище рівнів визначають види, характер реалізації, інтенсивність та інші параметри ризиків, спричинених банками. На початковому етапі дослідження ризиків необхідно дослідити випадки, за яких ці ризики формуються та здійснюють вплив. На нашу думку, формування ризиків, спричинених банками, здійснюється у трьох випадках, які ми розглянемо детально.

Перший випадок є, на наш погляд, найбільш поширеним. За цих умов банк сам виконує роль агресора, який впливає на оточуюче середовище, що зумовлює утворення ризиків, спричинених банками.

Найбільш вагомими умовами та причинами, що сприяють утворенню даних ризиків, є: 1) недоліки банківської політики; 2) недостатній якісний рівень банківського менеджменту; 3) недостатня підготовка, кваліфікація, компетентність, укомплектованість та чисельність персоналу; 4) технічне оснащення функційної та професійної діяльності банку, що не відповідає сучасним потребам ринку; 5) дії банківської установи (організаційні, інформаційні, тощо) у бажанні отримати прибуток за рахунок нанесення збитків його клієнтам. У другому випадку формування ризиків, спричинених банком, під дією чинників навколишнього середовища формуються ризики, що впливають на банк в різних модифікаціях і комплектаціях.

Ризики, які впливають на банк, є джерелом виникнення ризиків, спричинених банком. Характер взаємозв'язку банківських ризиків та ризиків, спричинених банками, є специфічними на кожному ієрархічному рівні, а за рівнем вони можуть відрізнятися інтенсивністю, часом, величиною впливу й іншими параметрами. Так, наприклад, кредитний ризик може бути спровокований багатьма чинниками навколишнього середовища банку. Зокрема, стихійні лиха, техногенні катастрофи, соціальні потрясіння, кримінальна діяльність, ринкові проблеми, неплатоспроможність покупців та ін. прямо чи опосередковано впливають на діяльність і стан позичальників та можуть бути причиною порушень у процесах і активах банків. У результаті у позичальників виникають проблеми з кредитоспроможністю, а в банку виникає кредитний ризик, що може призвести до втрати ліквідності, яка своєю чергою вплине на вкладників цього банку. У випадку неможливості чи нездатності регулювати ризик банк стає чинником, який формує у клієнтів ризики, спричинені банком, насамперед, депозитного. Це яскраво було помітно під час фінансової кризи 2008-2010 років, а також спостерігається на сучасному етапі. Так, саме вплив на позичальників кризових явищ та різке підвищення курсу валют сприяло зниженню їх кредитоспроможності, що стало причиною виникнення кредитного ризику у банках України, який зумовив кризу ліквідності, що своєю чергою стала причиною виникнення депозитного ризику у клієнтів банківських установ, адже саме вони не могли зняти депозитні вклади. Щодо третього випадку формування ризиків, спричинених банками, то широка диверсифікація банківської діяльності на сучасному етапі дозволяє створювати умови, коли агресивні чинники навколишнього середовища сприяють утворенню ризиків, спричинених банками, за посередництва банків, але без утворення ризиків, що впливають на банк. Така ситуація можлива, коли в управлінні банком тісно пов'язані окремі параметри банківських продуктів з рівнями і динамікою індикаторів та показників навколишнього середовища, зокрема його ринкового сегмента.

Важливим питанням в теорії банківських ризиків є дослідження чинників, що спричинили виникнення банківських ризиків. На сучасному етапі розвитку фінансової науки ця проблема вивчена ще не достатньо, насамперед, через відсутність єдиного системного підходу до виявлення передумов і закономірностей прояву банківських ризиків та їхнього якісного аналізу. Отже, банківські ризики з'являються через неможливість повної та вчасної реалізації затвердженої стратегії. Це пов'язано з негативними впливами складної множини суперечливих чинників. Величезна кількість різноманітних чинників ризику сприяє появі ризиків, які впливають практично на всі види банківської діяльності. Оцінюючи ризики вітчизняних банківських установ, необхідно враховувати кризовий стан економіки, що виражається не лише фінансовою нестійкістю багатьох підприємств, банків зокрема, а й з втратою величезної кількості господарських зв'язків; постійну нестійкість політичного становища; недосконалість законодавчої бази, що призводить до невідповідності правової бази і реально існуючої ситуації; інфляцію тощо.

Питання пізнання чинників виникнення банківських ризиків ґрунтується не лише на узагальненні наявних концептуальних напрямів дослідження цієї проблеми, а й потребує групування та структуризації підходу до дослідження передумов виникнення і закономірностей прояву цих ризиків.

Фактично чинники, які спричиняють виникнення ризику, можна розмежувати на контрольовані та неконтрольовані. Під контрольованими потрібно розуміти ті чинники, які підпадають під вплив управлінських рішень з боку банку. До неконтрольованих чинників, якими зазвичай є зовнішні чинники, належать всі чинники, зумовлені об'єктивною появою випадкових подій. Водночас всі зовнішні чинники взагалі не залежать від діяльності працівників банку. За наявності повної та достовірної інформації багато чинників банківських ризиків є визначеними і можуть мати достатньо високий рівень точності. Якщо інформація не повна або не достовірна, то чинники можна характеризувати як невизначені. Виявлення та оцінювання таких чинників потребує застосування спеціальних методичних підходів, зокрема методів математичної статистики та теорії нечітких множин. У реальній практиці чинники банківських ризиків здебільшого мають змішаний характер. Тобто під чинниками банківських ризиків розумітимемо умови та обставини, які призводять до виникнення тих чи тих ризиків у діяльності банківських установ.

В економічній літературі також немає єдиної думки щодо кількості та класифікації чинників, що спричиняють ризики в банківській діяльності. Так, В. Вітлінський зазначає, що «до чинників ризику слід віднести виключно не детерміновані (ймовірнісні, розпливчасті) процеси, що протікають у банку та його економічному оточенні» [7, с.21]. У. Владичин поділяє чинники банківського ризику на зовнішні та внутрішні. До внутрішніх автор зараховує складність організаційної структури банку, рівень кваліфікації банківських працівників, зміни в кадровій політиці тощо. До зовнішніх чинників – зміни економічних умов діяльності банку та законодавства країни, застосування інформаційних технологій, форс-мажорні обставини тощо [4, с. 355]. У праці [8, с. 9] досліджуються фактори банківських ризиків, зокрема, їх поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать такі фактори: політичні, соціально-економічні та регіонально-галузеві, до внутрішніх – фінансові, організаційні та функційні [8, с.9].

Отже, бачимо, що одні автори досліджують чинники банківських ризиків, а інші – фактори банківських ризиків. Тобто діалектична структура ризиковості банківської діяльності зумовлює необхідність чіткого розмежування змісту таких понять: «чинники» і «фактори» ризиків, на основі яких будеться наукове дослідження передумов виникнення і закономірностей їх прояву. Так, у Великому тлумачному словнику української мови чинник визначено як «умова, причина будь-якого процесу, фактор», а фактор – як «умова, причина будь-якого процесу, чинник» [9]. Із наведених трактувань бачимо, що поняття «чинник» та «фактор» є тотожними. Отже, під факторами банківських ризиків ми розумітимемо чинники і навпаки. На нашу думку, варто було б класифікувати чинники банківського ризику за рівнями їх утворення, тобто, насамперед, розподілити чинники виникнення банківських ризиків на макроекономічні та мікроекономічні, що можна побачити з рис. 1.

Рис. 1. Класифікація чинників виникнення банківських ризиків (власна розробка)

Жоден автор у класифікації чинників банківських ризиків не виділяє, окрім державних, світові або глобальні чинники, які також впливають на виникнення банківських ризиків, що, на нашу думку, є досить важливою складовою у сукупності чинників банківських ризиків. Тобто макроекономічні чинники є лише зовнішніми для банківських установ, але їх своєю чергою можна поділити на світові та локальні, тобто на рівні держави. Що стосується мікроекономічних чинників, то їх можна розподілити на зовнішні та внутрішні, тобто в діяльності самої банківської установи та в діяльності клієнтів і партнерів банківської установи.

На макроекономічні чинники банк не може здійснювати зворотнього впливу, проте вони опосередковано впливають на діяльність банківської установи. Внутрішні чинники перебувають під контролем банку або є об'єктивними стохастичними (випадковими) характеристиками складників банківської установи (наприклад, можливість випадкових збоїв у роботі комп'ютерів). Хоча у реальній практиці чинники виникнення банківських ризиків здебільшого мають змішаний характер. Варто зауважити, що, зважаючи на природу банківських ризиків, множина ідентифікованих чинників не може бути остаточною та вичерпною, адже все навколо постійно змінюється, життя не стоїть на місці, що й спричиняє постійну появу нових чинників, котрі спонукають до появи ризиків. Саме тому систематизація чинників ризику повинна будуватися так, щоб залишалась можливість її постійного поповнення новими чинниками, а також їх узгодженість між собою. Кількість банківських ризиків, які виникають в діяльності банківських установ, прямо пропорційно залежить від кількості операцій, які виконує банк. Відтак збільшення кількості операцій спричинить збільшення кількості банківських ризиків.

Висновки. Практичне застосування такого підходу до систематизації чинників виникнення банківських ризиків в теорії і практиці банківської діяльності сприятиме передбаченню появи негативних наслідків та значно підвищить ефективність моніторингу та управління ризиками і сприятиме подальшим дослідженням їх видів, причин і факторів генерації у банківській системі. Банківські ризики, насамперед, мають соціальний ефект, адже в умовах, коли банки ризикують не лише власними коштами, а й залученими ресурсами, наслідки стають більш гострими, оскільки у випадку невдачі втрачає кошти не тільки банк, але й його клієнти, які довірили йому свої кошти. Саме тому банківські кризи є найбільш болісними, тому що призводять до фінансових втрат учасників, які є пов'язаними між собою грошово-кредитними зобов'язаннями. Отже, розвиток та адекватне використання теоретичної концепції ризикології у банківській діяльності є нагальною потребою сьогодення.

Література:

1. Иода Е. В., Мешкова Л. Л. Классификация банковских рисков и их оптимизация. Тамбов, 2002. 120 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. С. В. Мочерний, О. А. Устенко. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. Т3. 952 с.
3. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
4. Владичин У. Банківське кредитування: навч. пос. К.: Атіка, 2008. 648с.
5. Кириченко О., Гіленко І., Ятченко А. Банківський менеджмент. К.: Основи, 1999. 617с.
6. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361. *Юридичний вісник України*. 2004. № 37.
7. Вітлінський В. В., Пернарівський О. В., Наконечний Я. С., Великоіваненко Г. І. Кредитний ризик комерційного банку [Текст]: навч. посіб. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 251 с.
8. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками. К.: КНЕУ, 2007. 600 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.